

I. MARXIZMUS – LENINIZMUS, TÖRTÉNELEM

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI AGRÁRSZOCIALISTA OLVASÓKÖRÖK A SZÁZADFORDULÓN

Írta: BEZDÁN SÁNDOR

A munkásság osztályharcának erősödésével párhuzamosan a XIX. század végén kibontakozott a szegényparasztok és földmunkások mozgalma. Ennek a — korabeli kifejezéssel — agrárszocialista mozgalomnak jelentős „tűzfészkei” voltak az orosházi, békéscsabai és hódmezővásárhelyi szegény nép olvasóköröi. [1]

Az uralkodó osztályok jórésze még rendészeti kérdésnek tekintette a szocializmus terjedését, és nem akarta belátni annak társadalmi-gazdasági okait.

A szegényparasztok, földnélküli mezőgazdasági bér munkások és kubikosok szervezkedését elsősorban az elhúzódó mezőgazdasági válság és a helyi gazdag parasztság tőkés és feudális jellegű kizsákmányoló tevékenysége váltotta ki.

A földdel rendelkezők legnépesebb csoportját (0—5 kat. h., családtagokkal együtt kb. 25 ezer fő) az alacsony mezőgazdasági árak mellett a birtokaprózódási folyamat is nagyon károsan érintette. Megélhetésüket nem biztosította a „birtok”, alacsony napszámért mezőgazdasági bér munkát és részesművelést vállaltak.

A részeseket (a termés hányadáért más földjét művelőket) Vásárhelyen több szolgáltatás sújtotta, így a robot, az uzsora és a „potom”. [2]

A munkások elégedetlensége miatt 1894 márciusában a *Szabadelvű Kör* „megszüntetendőnek mondta ki a harmados kukorica föld után egyesek által még mindig venni szokott úgynevezett robot, amely a mai viszonyok között már semmi alappal nem bír.” [3]

A mezőgazdaságból kiszorulókor korábban a Tisza szabályozásánál kaptak munkát. Ennek befejeztével, a 90-es években jelentősen csökkent a földmunkások bére. A kubikosoknak egyre messzebb kellett menniük a mindennapi kenyérért. Ez a mozgékony réteg korán megismerkedett a szocialista tanokkal, és vezetés szerepet játszott az agrármozgalmakban. [4]

A helyi földmunkások szervezkedése 1891 tavaszán kezdődött. *Nagy Sándor kubikos brigádja* — megismerkedvén Szombati Géza agitátorral és a Népszava cikkeivel — „szocialista körre” alakult.

A szociáldemokrata párt bázisszélesítő szándéka találkozott a földmunkások szervezkedési törekvéseivel. A vásárhelyi földmunkások és szegényparasztok 1892-ben *Munkás Népkör* címen nyújtották be első alapszavályukat, de a polgármester nem javasolta a belügyminiszteri megerősítést, mert a „feljegyzett tagok egytől-egyig a műveltség legalsó fokán álló, iskolázatlan napszámosok, kubikosok”, s így az egy-let „oly törekvések megbeszélésének gyűpontja lenne, melyek mint elérhetetlen és törvénytelen cselekmények, társadalmi szempontból veszélyesekké válhatnak.” [5]

A történeti irodalom a vásárhelyi földmunkás egyesület alapítási évét különböző időpontokra teszi. [6] Levéltári források erősítik meg Szántó Kovács János kijelentését, hogy az egyesület 1892-ben újév után alakult. [7]

Az említett eltérések összefüggésben vannak azzal, hogy a *földmunkás olvasó*

egylet neve is többször változott rövid története folyamán. Sem a „48-as önképző és szakegylet”, sem a „Hódmezővásárhelyi Munkás Népkör” nem nyert jóváhagyást 1892-ben. Ezután kétszer is elutasította a Belügyminisztérium a *Hódmező-Vásárhelyi Általános Munkás Egylet* alapszabályait. A polgármester pedig követelte a „munkás” szó elhagyását a címből, ezért 1893-ban már *Általános Olvasó Egylet* néven kértek működési engedélyt — eredménytelenül. [8]

A vásárhelyi földmunkások köre tehát alapszabályainak elutasítása esetén néhány paragrafus betoldásával, önként vagy utasításra változtatott címmel jelentkezett új alapítási kérelmével. Amikor a tanácson keresztül felterjesztett kérelmüket már többször is elutasították, közvetlenül a *Belügyminisztériumhoz fordultak alapszabályuk jóváhagyásáért*. Természetesen ez az út is eredménytelen volt. Kezdődött minden előlről, hogy időt nyerjenek működésükhöz. [9]

Első alapszabályukat az Orosházi Munkás Kör-től kölcsönözték, ezért azonos a célkitűzés: „tagjait felvilágosítás és oktatásban részesíteni, köztük a tudományt és művelődést, nem különben a társalgási szellemet fejleszteni és előmozdítani.” Ennek elérésére a kör könyveket és hírlapokat szerez be, felolvasásokat, társas mulatságokat tart. Tehát az alapszabályok szerint csaknem kizárólagosan kulturális feladatok ellátására, a „közműveltség emelésére” alakult az olvasó egylet.

A vezetők politikai érettségét igazolja, hogy az egyesületüknek kifelé „közművelődési, társadalmi” jelleget adtak. Az ilyen körök könnyebben kaptak működési engedélyt. A Békés megyei véres események után azonban egy ilyen alapszabály *Hódmezővásárhelyen már nem leplezhette a helyi földmunkások, szegényparasztnak osztályharcos céljait*. A Belügyminisztérium nem is látta el jóváhagyási záradékkal a sokszor felküldött alapszabályt. [10]

Igazoló összevetésre kíváncsiak ide Szántó Kovács bíróságon mondott szavai az egyletalapítás szükségességéről: „a mezei munkások nagy éhletlenséggel küzdenek. Beszélgettünk arról, hogyha azelőtt elmentünk, fogtunk egy kevés költiséget. A munkásosztály az utóbbi években nagyon elszaporodott, de annak terhét csak mi ismerjük, akik színlődünk, méltóságos elnök úr azt nem érzi, mert jó viszonyban él. A tőkepénzesek és birtokosok a nagy munkanélküliséget felhasználják arra, hogy bérünket minél jobban leszorítsák. Ennek kikerülése végett akartunk egy-egyletet alakítani, csoportosulni, mert a kormány a munkásokkal nem törődik, azoknak sérelmeit meg nem hallgatja.” [11]

A földmunkások első vezetői Molnár János és Hegedűs Bálint voltak. Már 1892. május 1-én ünnepséget tartottak az ún. Nagyszigetben, de a rendőrség feloszlatta a háromezer főnyi tömeget. [12]

Szántó Kovács János 1892 nyarán lett az egylet tagja. Kubikos volt. Iskolázatlan, de értelmes és határozott, vezetésre termett ember. Így érthető, hogy Hegedűs Bálint leváltása után őt választották elnökké. [13]

Gazdag programmal ünnepelték május 1-ét, de a heti összejöveteleik is tartalmasak voltak. Többnyire Szántó Kovács tartott „magyarázatot”, olykor budapesti előadót is kaptak. [14]

Az 1893-as inséges évben még többen fordultak a szocialista tanok irányába, nőtt az egylet létszáma. A tagok száma kezdetben 361 fő volt, majd 700 fő. Az 1893. májusi számbavételkor Kovács Bálint alelnök a kezdetet jelentő „kutasi 13 kubicosra” emlékezve szólt a gyarpodásról: az 1300 tagról. A forrásokban és feldolgozásokban említett legnagyobb létszám 1700 fő volt. [15]

A tagok számának pontos megállapítása ma már szinte lehetetlen, az egylet tevékenysége, az események azonban igazolják e közel 2000 fő szocialista szerepét és hatását az agrárszocialista mozgalomban.

A földmunkások kapcsolatokat kerestek az ipari munkásság fejlettebb szervezeteivel. 1893-ban részt vettek a Cipész- és csizmadia segédek Szakegyletének közgyűlésén. [16]

1893 végén a Hegedűs Bálint vezette megalkuvásra hajlamos csoport hitelt tett az MSZDP vezetősége mellett. Ugyanakkor az osztályharcos Engelmann-féle ellenzékkel is volt kapcsolata a vásárhelyieknek, egy küldött részt vett az aradi kongresszuson. [17] Ez a kettősség már a következő év tavaszán a helyi földmunkás mozgalomban bekövetkező szakadás egyik előzménye.

Az 1894-es év első eseményei az újévi „szocialista bál”, a január 30-i tisztújító közgyűlés és Petőfi-ünnepség, majd a február 25-i nagygyűlés. [18]

A földmunkások legfontosabb ünnepüknek, az ipari munkásokhoz hasonlóan május elsejét tartották, világképüket Marx, Lassale és követői formálták, de nagy tiszteletben állt előttük 1848 emléke is. Könyvtárukban több kötet szólt a polgári forradalomról, egyesületük nevében is előfordult „48”, szerény olvasóházaik falát Petőfi és Kossuth képeivel is díszítették. Részt vettek a március 15-i ünnepségeken. Kossuth halálakor hatalmas elkeseredés lett úrrá rajtuk. [18a]

1894. március első felében szakadás következett be a helyi földmunkás mozgalomban. Szántó Kovács János és követői kiváltak az anyaegyesületből, és Újvároson Szatmári Péter Vörösmarty utcai házában alakítottak új egyesületet. [19]

Ezt a szakadást a rendőrség felhasználta az egyleti élet felszámolására, a május 1-i ünnepség megghiúsítására. Mindkét egyesületből elkoboztak néhány könyvet és röplapot. 1894. április 22-én Szántó Kovács követelte az iratok visszaadását, a rendőrkapitány azonban rövid szökváltás után letartóztatta őt. Ekkor a főtéren, az „emberpiacon” várakozó tömeg megostromolta a városházát. A zendülést a szegedi huszárszázad segítségével fojtották el. [20]

Az eseménynek *nemzetközi visszhangja* is támadt. Ismert Engels levele a Magyarországi Szociáldemokrata Párt III. kongresszusához (1894. május 15.): „Hogy mennyire előrehaladt már a tőke elleni forradalom Magyarországon, azt nemrég láttuk Hódmezővásárhelyen...” [21]

A belügyminiszter április 26-án *kivételes állapotot* rendelt el az egész Alföldre. A közigazgatás minden szintjén tanácskoztak a mozgalommal szembeni teendőkről. A fokozódó üldözés mellett mindössze néhány kisebb jelentőségű munkásvédelmi törvénycikket hoztak. [22]

A Munkás Olvasó Egylet vidéki hatását a szomszéd városok földmunkásaival fenntartott korábbi kapcsolata magyarázza. A szervezkedő makóiaknak alapszabály-mintát és könyveket juttattak, a szentesiekkel egyesületalapításról leveleztek. [23]

Szántó Kovács János és társai perét 1895. március 5-től 16-ig tartották Hódmezővásárhelyen. A szigorú ítéletekkel zárt tárgyalás *elrettentő példa* kívánt lenni az osztályrend megzavarói számára. Sokkal jelentősebb azonban az az *öntudatosító hatás*, amelyet a sajtóvisszhang és később a Népszava naptárban (1896) közzétett peranyag országszerte kiváltott. [24]

A helyi földmunkások és szegényparasztok mozgalmát gátolta, de meg nem bénította a hatósági szigor. 1894. novemberében már ismét benyújtották jóváhagyásra az Általános Olvasó Egylet alapszabályait — eredménytelenül [25].

A május elsejüket — már a következő évben is — minden tilalom ellenére megünnepelték. Az 1897-es aratósztrájkban Hódmezővásárhelyen 500 fő vett részt. [26]

A szervezeti életben azonban megosztottság támadt. Molnár János vezetésével a legalitást hangsúlyozó Szociáldemokrata Párt által összehívott földmunkás kongresszushoz csatlakozott az egyik csoport. Ezzel szemben volt vásárhelyi képviselő (Berke András) Cegléden is, a Független Szocialista Párt alakuló kongresszusán. [27]

Várkonyiék programja, a mezőgazdasági munkaviszonyok javítása, a progresszív adózás, a nagybirtok 5 holdas parcellákban való bérbeadása stb. különösen a szegényparasztság előtt volt népszerű. [28]

Az újbórosi Földmívelő Munkás Egylet tagjai Várkonyi István hívei voltak. Noha csak 1897. november 22-én nyújtották be egyeletalapítási kérelmüket, a rendőrséggel már korábban ütköztek. Augusztus 29-én gyűlést akartak tartani, hogy két küldöttet válasszanak a szeptemberi ceglédi kongresszusra, de Póka helyettes főkapitány „a titkos gyűlésnek szétosztatása végett a szükséges intézkedéseket megtette.” [29]

1898. tavaszán Várkonyi is járt Hódmezővásárhelyen és beszédet mondott az akkor 70 tagú körben. Lapját, a Földmívelőt nagy számban járatták, a Népszavát azonban nem. [30]

A Bánffy-kormány a szegényparasztság élesedő osztályharcával szemben a törvényhozás eszközeivel is fellépett. Az ún. rabszolga törvényt (1898. 2. tc., amely többek között megtiltotta a mezőgazdasági munkások sztrájkját) — a szocialistákkal szimpatizáló, Ugron-frakcióhoz tartozó képviselők interpellációi csak halogatni tudták, megakadályozni nem. [31]

1898. tavaszán Várkonyit letartóztatták, a Földmívelőt betiltották, az egyletek jelentős hányadát feloszlatták, és az év végére elnyomták a helyenként jelentkező földosztó mozgalmakat is. A Bánffy-kormány terrorakciói a földmunkás mozgalmat visszavetették. [32]

Kijutott az üldözésből a Hódmezővásárhelyi Földmívelő Egyletnek is. A rendőrség helyiségét bezárta, iratait, könyveit és újságait elkobozta. Buzás Ferenc ideiglenes elnök eredménytelenül tiltakozott a Szegedi Királyi Ügyészségnél. [33]

A magát „várkonyistának” és „független szocialistának” valló Buzás Ferenc az 1899. január 1-én Hódmezővásárhelyen újra megjelenő Földmívelőben *helyesen szállt síkra a szegényparasztság öntudatosításáért*. „Akik semmik és mindenek” c. cikkében azonban *anarchista hang* is előfordult: a munkásmozgalomtól függetlenül kívánta megvívni a paraszti osztályharcot. [34]

A helyi földmunkások másik csoportja szociáldemokrata alapon működött Keresztes Mihály vezetésével. Az 1899-ben is felterjesztett Munkásegyleti alapszabályukat már a helyi hatóság sem javasolta jóváhagyásra a „szociális viszonyokra való tekintettel”. [35]

Ezzel csaknem egyidőben, 1899. május 10-én a városi levéltáros leírta a Historia domus-ban, hogy *Földművelő Kör alakult a gazdák és munkások közötti jó viszony helyreállításának céljából*. [36]

Szántó Kovács 1899-ben szabadult a börtönből, és újból bekapcsolódott a földmunkás-mozgalomba. Bár tájékozódott a független szocialisták körében is, mégis kitartott a Szociáldemokrata Párt mellett. (Sőt sikertelen kísérletet tett Mezőfiék pártba való visszatérítésére is.) [37]

Szántó Kovács azonban nem tudott megnyugodni a Keresztes Mihály körül kialakult óvatos, megalkuvó szellemben. 1900 februárjában már a régi hangján szólt a *Munkás Önképző Egylet* alakításának szükségességéről: „Eltársaim! Előtem szólók nem fejtették ki tisztán az egylet célját, mert nem magyarázták meg, hogy mi a műveltség. *A műveltség a világot megváltó szocializmus*, annak tanítására, annak *terjesztésére van szükségünk egy hajlékra*, amely nem hajlék, hanem a szocializmus temploma lesz. Ez által a templom által érjük el a szocializmus diadalát, vagyis a földi mennyországot, mert a túlvilág úgyis hazugság.” [38]

1900 karácsonyán a Szociáldemokrata Párt által Hódmezővásárhelyen egybe-
hívott *magyarországi mezei munkások és kisgazdák kongresszusának egyik titkára*

Szántó Kovács János volt. Követelték az általános választójogot. Hangsúlyozták, hogy „egyik polgári párttól sem remélik érdekeik felkarolását és képviselét”. [39]

1896. októberében lépett fel először Hódmezővásárhelyen *szocialista képviselő-jelölt*. Buzás Ferenc köralapító ajánlatára Rádi Sándor mondott érdeklődéssel fogadott programbeszédet. Bár a földmunkásoknak nem volt választójoga, Rádi 17 szavazatot kapott. [40] (Később, 1901-ben Csizmadia Sándor — Szántó Kovács János agitált mellette — és Várkonyi István, 1905-ben pedig Garbai Sándor lépett fel itt a képviselőválasztások alkalmával.)

Szántó Kovácsról jól tudta a városi rendőrkapitány 1900-ban, hogy legfontosabb feladatának tekinti a „Hódmezővásárhelyen két pártra szakadt szocialisták egyesítését.” [41] Ez a törekvése azonban eredménytelen maradt.

1902. március 2-án megalakult a Vásárhelyi *Földmívelő Munkások Önképző Egylete* Keresztes Mihály vezetésével. *Alapszabályuk jóváhagyási feltétele Szántó Kovács Jánosnak és követőinek kizárása volt.* A 8 éve hiába kérelmezett legalitást ezen a nagy áron vette meg néhány évre a megalkuvó csoport. [42]

A dualizmus rendszerének politikai válsága idején 1905/6-ban ismét igyekezett a helyi hatóság felszámolni a földmunkás mozgalmat.

1906. májusában a *Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének* és az *Országos Munkásbédő Szövetség helyi csoportjának működését felfüggesztették.* Ez az egylet Posztós Sándor vezetésével működött: aratósztrájkot szerveztek és munkabér emeléséért küzdöttek. [43]

1907-ben megszüntették a Földmunkások Önképző Egyletét is. A helyi agrárszocialista mozgalom — mint láttuk tehát — részben a Szociáldemokrata Párt politikája miatt, részben a helyi megosztottság miatt nem maradt az 1894-es szinten. A bemutatott agrárszocialista körök jórésze ennek ellenére nemcsak haladó hagyománya volt a Magyar Tanácsköztársaságnak, hanem közvetlen helyi előiskolája is. A direktórium két tagja, Borsi János és Posztós Sándor pl. részt vett az 1894-es zenedülésben ill. a századforduló földmunkás mozgalmaiban.

Az agrárszocialista olvasókörök könyvtáráról

A hódmezővásárhelyi földmunkások és szegényparasztok az olvasóköri hagyományok alapján, a Szociáldemokrata Párt irányításával a kultúra területén is megvívták osztályharcukat.

Az Általános Munkás Olvasó Egylet könyvtára 1894. április 22-én vált híressé, amikor az elkobzott könyveket és folyóiratokat visszakövetelő Szántó Kovács Jánost letartóztatták, a tömeg pedig megkísérelte kiszabadítani. Ennek az öntudatos fellépésnek fontos előzménye a földmunkások önművelődése hírlapok és könyvek által.

Elsősorban a *Népszavát* olvasták. 1891 nyarán 16 példányban járt a városba. A *Népszava* 1894. február 23-i kiadóhivatali üzenetében 10 vásárhelyi névre igazolta vissza a 20 Ft 30 kr összegű előfizetést. (köztük sz. k. j. jelzés alatt Szántó Kovács értendő, aki feltehetően az egylet és a tagok nevében egyedül 10 Ft 85 kr-t küldött be. [44] Járátták a Szabadszót és a helyi újságokat is. [45]

Az újbárosi Földmívelő Munkás Egylet lapjai 1897-ben a következők voltak: *Népszázló*, *Esti Újság*, *Esti Hírlap* és a *Vásárhely és Vidéke*. Korábban járátták a *Függetlenséget* is. A *Népszava* hiánya feltűnő, ill. kifejezi a várkonyisták szembefordulását a Szociáldemokrata Párttal. [46]

Szántó Kovács értékelte a jó könyveket. Gyakran buzdította tanulásra elvtársait, hogy a tudással is erősebbek legyenek a „vérszopók” elleni küzdelemben.

Elnökségének első indítványa volt a tagsági díj 5-ről 10 kr-ra emelése, hogy még több hasznos könyvvvel bővíthessék könyvtárukat.

Rendszeresen figyelemmel kísérték a Népszava könyvkereskedésének katalógusát, ha pedig Budapestre utaztak kongresszusra vagy egyéb ügyben, mindig vásároltak jónéhány könyvet. [47]

Könyvtárukból sokáig csak a lefoglalt műveket ismertük:

Szokolay Viktor: A pápák bűnei. Bp. 1894. 90. old.
 Külföldi Viktor: Szabadság költészet. Bp. 1879. 90 old.
 Krasser Frigyes: Szózat a népbolondítókhoz és a néphez. Bp. 1893. 8. old.
 Külföldi Viktor: Egy furfangos munkás. Bp. 1877. 23 old.
 Garai András: A szocialista irtó. Bp. 1892. 24. old.
 Mit akarnak a munkások. Bp. 1891. 16 old.
 A bp-i Kommunista pör. Bp. 1880. 116 old.

A bíróság a példás ítéletek ellenére megállapította, hogy „a bűnjelként lefoglalt nyomtatványok a büntett elkövetésére közvetlenül nem szolgálnak, sem azoknak birtoklása, használása, terjesztése eltűntva nem lévén elkobozható és megsemmisíthető nem voltak.” [48]

A Szántó Kovács halálakor (1908) már 1700 kötetre rugó könyvtárból a könyvek elkallódtak. Csupán Nagy Sándor kéziratos visszaemlékezéseiben maradt fenn egy hiányos jegyzék, amely alapján a munkásmozgalom és könyvtártörténet kutatóinak választ kell adniuk arra a kérdésre, hogy milyen volt a múlt század végi földmunkások szellemi tápláléka. [49]

Külön történeti, olvasó-szociológiai tanulmányt igényelnek e könyvtárak, bár a részleges katalógus is jelzi a művelődési égtájukat. A munkásmozgalom vezetőinek

Hódmezővásárhelyi agrárszocialista olvasóköri

Sorszám	Név (névváltozás, névváltozat)	Cím (címváltozás)	Alapítás (újjaalakulás)	Taglétszám (évben)
1.	Általános Munkás Olvasó Egy-	Imre u. 22.	1892	300 (1892) 1300 (1893) 1700 (1894)
2.	Magyarországi Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének helyi csoportja	Ferenc József sgt. 20. (Rárósi u.)	1893 1907	
3.	Földművelő Munkás Egylet	Vörösmarty u. 22.	1894 (1897)	400 (1894) 70 (1897)
4.	Földművelő Kör		1899	
5.	Munkások Önképző Egylete		1900	
6.	Kisebbségi vagyoni Földművelők és Földművelő Munkások Egy-lete (Egyesülete)	Széchenyi u. 15. (Pálffy u. 52.)	1901	
7.	Földművelő Munkáskör	Jókai u. 39.	1902	
8.	Földművelő Munkások Önképző Egylete (Hódmezővásárhelyi Földmunkások Önképző Egylete)	Pálffy u. 52. (Szentesi u. 78.)	1902	
9.	Hódmezővásárhelyi 48-as Munkáskör	Teleki u. 1. (Jókai u. 12.)	1906	
10.	Országos Munkásvédő Szövetség helyi csoportja		1906 előtt	
11.	Magyarországi Földmunkások Központi Szövetségének helyi csoportja		1908	

műveiből, életrajzaiból, a Szociáldemokrata Párt kiadványaiból megismerték a szocialista eszméket. Az alapvető történeti művek mellett különösen a magyar és külföldi szabadságharcokról olvastak szívesen. Az állomány magyar és világirodalmi értékeit klasszikus költőink, Petőfi, Arany, Vörösmarty versei, Táncsics írásai és Hugo, Tolsztoj, Zola könyvei jelzik.

Nagy Sándor emlékezése szerint sokszor majdnem üres volt a könyvszekrény; sokat olvastak, ha lassan is.

A földmunkások és szegényparasztok tehát nagy gondot fordítottak a művelődésre a társadalmi-politikai-kulturális elnyomottság nehéz éveiben. Meg akarták ismerni a világot, és művelődésük, öntudatosodásuk során egyre többen ismerték fel, hogy azt meg lehet és meg is kell változtatni. Ezt igazolja politikai tevékenységük.

A ma már nehezen rekonstruálható tizenvalahány vásárhelyi agrárszocialista olvasókör tevékenysége a századforduló évtizedeiben jelentős része a város és az ún. Viharsarok történetének. Az 1894-es események pedig országos érdeklődést és hatást váltottak ki.

A kivételes állapot, számos rendőrségi akció és a belső megosztottság csökkentette, de nem törte meg az agrárszocialista szervezetek erejét. A nagyobb feladatok megoldására való felkészülés folytatódott a május elseji demonstrációkkal, bérharcokkal, aratósztrájkokkal és a művelődésre fordított csendes estéken.

JEGYZETEK

[1] Az agrárszocialista mozgalmak irodalma számottevő, ezért itt részletesebben csak az egy-letli étlettel kapcsolatos kérdéseket tekintjük át. A mozgalom vásárhelyi vonatkozásait tárgyaló munkák közül kiemeljük a következőket: SIMON PÉTER, A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmak. 1891—1907. (Bp. 1953. Szikra. 58.) PÖLÖSKEI FERENC—SZAKÁCS KÁLMÁN (szerk.), Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon. 1848—1948. I. k. Bp. 1962. 201—218. FARKAS JÓZSEF, Agrárszocialista mozgalmak. 1890—1907. (Szeged, 1968.); NAGY DEZSŐ, Szántó Kovács János. (Bp.) 1969. A Magyar Munkásmozgalom füzetek I.; ORMOS EDE, A szocializmusról, különös tekintettel a vásárhelyi munkáskérdésre. Hmv. 1896.; IFJ. NAGY SÁNDOR, A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. I. k. Hmv. 1924. Ennek folytatása két kötetben kéziratban a Párttörténeti Intézet Archivumában található.

[2] A birtokprózódásra l. a következő példát:

	1894	1896	Emelkedés
I kat. h. alattiak sz.	2594 fő	2971 fő	15%
I—5 kat. h. között	2706 fő	3171 fő	17%

Robornak a részes föld használata után végzett ingyen munkát nevezték. Az ugyanezért fizetett 1 Ft-ot ill. természetbeni szolgáltatásokat nevezték uzsorának ill. „potomnak”. Vö. FARKAS JÓZSEF i. m. 63.

[3] Hódmezővásárhely c. helyi újság (tov. Hmv.) 1894. március 22.

[4] Évi jelentés (1893) a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai Kerület közgazdasági viszonyairól. Szeged, 1894. 31.: A Tisza-szabályozási munkálatok után csökkenő munkabérek miatt a „szocialista igazgatók” befolyása növekedett. — A Hódmezővásárhely c. újság (1894. február 1.) közli a napszámokat abból a jelentésből, melyet a Csongrád megyei főispán kért „a munkáskérdés tanulmányozása céljából”: férfiak napszámátlag 80 kr. (min. 50, max. 280) nők átlag 40 koronát keresnek (min. 20, max. 80).

[5] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (tov. MMTVD) 2. k. 240—241.

[6] Vö. MOLNÁR ERIK (szerk.): Magyarország története II. k. Bp. 1964. Gondolat. 141. a Szocialista Földmunkás Egylet 1891-ben alakult; ERÉNYI TIBOR, Hozzászólás az olvasókörök kérdéséhez. Művelt Nép. 1953. 10. sz.: 1893-ban „a korábbi 48-as önképző és szakegylet helyett Szántó Kovács János vezetésével megalakult az Általános Munkás Olvasóegylet”.

[7] Hódmezővásárhelyi levéltár (tov. Hmv-i lt.) II. Törvényhatósági ügyiratok (tov. T. ü.) 5630—1894. (eln. 1225/a — 1894.) Baksa polgármester jelentése a főispánhoz: „a helybeli főleg mezőgazdasági és egyéb munkások még 1892. évi február hónap 19-ik napján 257/1892. polgm.

sz. alatt beadott kérelmükkel beterjesztett alapszabályok szerint kívántak Hódmező-Vásárhelyi munkás népkör cím alatt egyesületet alakítani, — alapszabályaik azonban a 17 289/1892. sz. a. kelt s 142/1892 polgm. sz. a. ígatott belügyminiszeri leirat szerint nem lett jóváhagyva.” — Vö. MMTVD. 2. k. 258.

[8] Hmv-i lt. II. Tü. 5630—1894. (eln. 1225/a — 1894.) Az Általános Munkás Egylet alapszabályait 1893. február 10-én a 35 578/1893. BM. sz. alatt utasították el először, másodszor pedig 1893. június 15-én az 58 546/1893. BM. sz. alatt. (A „munkás” címszó elhagyását a polgármester utasítására tették meg, a budapesti pártvezetőség tanácsára. MMTVD. 2. köt. 262.) Az Általános Olvasó Egylet alapszabályainak felterjesztésére I. Hmv-i lt. eln. 1604—1893; elutasítására uo. eln. 12 607-1893.

[9] Hmv-i lt. 6743-1894. Póka László rendőrkapitány 1894. április 18-án kihallgatta Szántó Kovács Jánost és törvénytelennek ítélte az egylet működését. Szántó Kovács azonban korábban rendőr volt, ismerte a törvényt: az alapszabályok felterjesztésétől számított 40 nap után miniszteri rendelet szerint működhet az egylet. L. uo. 12 607-1893.

[10] Vö. SZABÓ FERENC, Orosháza története a kiegyezéstől az I. világháborúig. Orosháza története. I. k. Orosháza. 1965. 457.: Az Orosházi Munkáskör 1890. május 26-án alakult 630 taggal. — Uo. 821—2. ELEK LÁSZLÓ, A szellemi kultúra fejlődése (1744—1944.)

[11] MMTVD. 2. k. 258.

[12] Hmv-i lt. eln. 580-1892. — A budapesti munkások tiltakozó gyűlést tartottak a Hódmező-vásárhelyen és egyebütt 1892 tavaszán „szabályszerűen megállapított határidőn belül bejelentett” munkásgyűlések betiltása miatt. MMTVD. 2. k. 137.

[13] Szántó Kovács János életútját NAGY DEZSŐ i. m. tárgyalja legrészletesebben.

[14] NAGY SÁNDOR i. m. I. 43-5; Bokányi Dezső is járt Vásárhelyen az egyletben. — A májusi seregszemléről I. az idézett műveket.

[15] Vö. Hmv-i eln. 1604-1893. — Új Magyar Lexikon 3. k. Bp. 162. — KÖHALMI BÉLA, A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárgye. Bp. 1959. 87.

[16] Népszava 1893. június 13.

[17] S. VINCZE EDIT, A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890—1896. Bp. 1961. 155. — Vö. a helyi opportunistákat képviselő Molnár Ferenc levelével (Népszava 1893. december 22.): „Ki mer az aradi kongresszuson a vásárhelyi mezői munkások nevében beszélni, mert mi nem bízunk meg senkit.”

[18] KATONA IMRE, A magyar kubikosok élete. Bp. 1957. Hazafias Népfrent kiad. 79—80.: Vásárhelyen már az 1890-es évek után fogalomná vált a mintaszerűen megrendezett „szocialista bál”, amely nem csupán szórakozási alkalom volt, hanem politikai-kulturális összejövétel is: mozgalmi dalokat énekeltek és szavaltak, énekszám, magánjelenet stb. szerepelt a műsoron... a férfiak sötét ruhában, fehér ingben nyakkendő nélkül jelentek meg, csak a szavalóknak volt piros nyakkendőjük. A Petőfi-kép ünnepélyes beiktatására I. FARKAS JÓZSEF i. m. 17.

[18/a] NAGY DEZSŐ: i. m. 42.

[19] NAGY SÁNDOR i. m. III. 10.

[20] A hódmezővásárhelyi agrárszocialista zendülés előzményeit és lefolyását legrészletesebben FARKAS JÓZSEF és NAGY DEZSŐ idézett munkái tárgyalják.

[21] MMTVD. 2. k. 278.

[22] SZABÓ ISTVÁN i. m. I. 387. Végleg megtiltották pl. az utalvánnyal való munkabér fizetést. („Jancsi-bankó”)

[23] OLTVAI FERENC, A Szántó Kovács János-féle agrárszocialista mozgalom makói és Csanád megyei hatása. Vásárhelyi tanulmányok. Hmv. 1964. A szentesi levelezésre Hmv-i lt. eln. 6743-1894.

[24] Szántó Kovács perének iratai megtalálhatók a Párttörténeti Intézet archívumában XV/3/1894/2. sz. alatt. Együttesen kezelve a törvényszéki, Tábla és Kúria ítéletei és indoklásuk.

[25] Hmv-i lt. eln. 52-1895. A polgármester indoklásából: „Míg a gyülekezési és egyesülési jog törvény által rendezve nem lesz, a kérdéses alapszabályok felsőbb jóváhagyását nem véleményezhetem.”

[26] MMTVD. 2. k. 320, 475, 554. old. és ua. 3. k. 50.

[27] Molnár Jánost a Szociáldemokrata földmunkás kongresszus Végrehajtó Bizottságába is beválasztották. MMTVD. 2. k. 292-3 és 398. Berke András Hódmezővásárhelyre kérte a következő földmunkás kongresszust (de azt Szegeden rendezték). MMTVD. 2. k. 399—400. és 411.

[28] Várkonyi István mozgalmára I. FARKAS JÓZSEF Az 1896—97-es pártszakadás és Várkonyi István fellépése. Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominatae VII. 1969.

[29] Hmv-i lt. eln. 5026-1898. Búzás Ferenc írta, hogy mivel a 40 nap letelte után sem kapták meg alapszabályukat, az 1508/1875 B. M. sz. rendelet értelmében megkezdték működésüket „a hatóság tudta beleegyezésével”. — Póka h. főkapitány jelentése a polgármesternek. Hmv-i lt. eln. 3161-1897.

[30] Vásárhely és Vidéke helyi újság (tov. V. és V.) 1898. március 6. — NAGY DEZSŐ i. m. 115. — A Népszava hiányára I. Hmv-i lt. eln. 54—69/1897.

[31] FARKAS JÓZSEF, Az MSZDP kapcsolata a függetlenségi párt balszárnyával. (1896—1898). Párttörténeti Közlemények (tov. Pt. K.) 1971. 1. sz. 71—105. Az említett képviselők Visontai Soma (Gyöngyös) és Sima Ferenc (Szentest).

[32] Vö. SIMON PÉTER i. m. 153.

[33] Az ügy iratai a Hmv-i lt. eln. 5469-1898. sz. alatt. Juhász polgármesternek a Szegedi Királyi Ügyészséghez küldött jelentéséből: Búzás Ferenc és társai a nélkül, hogy ministeri jóváhagyással ellátott alapszabályuk lett volna VIII-ik ker. Vörösmarty utca 22. sz. a. egyület alakítottak és miután ott nagyobb agitációt fejtettek ki, a rendőrkapitány Szathmáry Tihamér alkapitány jelentése alapján az egyleti helyiség bezáratását rendelte el, mely foganasosítva is lett, amely alkalommal az ott talált nyomtatványok betekintés végett a rendőrséghez behozattak és miután ezek elkobzás tárgyát nem képezték, az egyleti helyiségbe visszaszállítottuk, s miután egy meg nem alakult egyület elnökségét a hatóság el nem ismerhette, a nyomtatványok most is elzárva vannak az egyület helyiségében, így hát Privitzer József rendőrhadnagy hatalommal való visszaélést nem követett el... Búzás Ferenc fellebbezéssel élt az I. fokú döntés ellen — minden bizonnyal eredménytelenül.

[34] Földművelő. A mezői munkásság és kisebbvagyonú földmívelők szakközlőnye. Felelős szerk.: Szathmáry Péter. Megjelent minden pénteken. Ára 44,— 1899. január 13. BUZÁS FERENCZ, Akik semmik és mindenek.

[35] Vásárhelyi Napló 1898. május 24.

[36] Hmv-i lt. Historia domus.

[37] Szántó Kovács további működésére és élete utolsó éveire I. NAGY DEZSŐ, Sz. Kovács János élete utolsó évei. PtK. 1961. 2. sz. 155—180. A szociáldemokrata Párt vezetői megbízták Szántó Kovácsot, hogy utazzon Szentestre Mezőfőhehez (ahol annak szerkesztésében a Szabad Szó megjelent), és bírja rá a pártviszály megszüntetésére. A budapesti rendőrség működése 1899. 424. Idézi Nagy Dezső i. m. 128.

[38] OL. B. M. res. 160/1900. Szathmáry alkapitány jelentése. Idézi NAGY DEZSŐ i. m. 129. Az alapszabályokat Szántó Kovács sikeres beszéde után 180 fő írta alá.

[39] MMTVD. 3. k. 19.

[40] V. és V. 1896. okt. 11, 22, 30. számai. Vö. Hmv. 1896. okt. 18, 20, 25, 29. számai.

[41] OL. B. M. res. 29-1900. NAGY DEZSŐ i. m. PtK. 1961. 2. sz. 165. L. még V. és V. 1903. január 1.

[42] V. és V. 1903. január 1. 2.

[43] Hmv-i lt. V. eln. 504-1906.

[44] Hmv. 1891. július 5. — NAGY SÁNDOR i. m. 24.

[45] Hmv-i lt. eln. 6743—1894.

[46] Hmv-i lt. 5469-1897.

[47] NAGY SÁNDOR i. m. II. I, 55—56.

[48] PI. Arch. XV. 3/1894/2.

[49] NAGY SÁNDOR kézírata. PI. Arch. Gy. — 1953-162. sz.

Szemléltetésképp, a hiányos címfelvételek ellenére is felsorolunk néhány kötetet:

Történeti művek:

A magyarok története

A jobbágyság története

Elbeszélés a 48/49-i szabadságharcból

Világtörténelem

Napoleon élete

Magyar és külföldi szabadságharcosok történetei:

Az aradi 13 vőrtanú

Kossuth Lajos

Garibaldi, az olasz szabadság hőse

A munkásmozgalom vezetőinek életrajza:

Marx Károly

Marx és Engels élete

Lassale Ferdinánd élete

A munkásmozgalom vezetőinek művei:

Marx gazdasági tanai

A pénz keletkezése és fejlődése

Engels irata

A Szociáldemokrata Párt kiadványai, brosúrák, rölapok:

Szocialisták kátéja

Szózat a népbolondítókhoz

Világ felforgatók

A bp-i kommunista per
 Pártgyűlési jegyzőkönyv
 Szerzetes uralom
Klasszikus költőinktől:
 Petőfi összes
 Petőfi: Hóhér kötele
 Arany János: I—III.
 Vörösmarty költeményei
Korabeli proletár költemények: (az első 1896-ban jelent meg.)
 Szocialista versek
 Proletár költemények
 Az értékes magyar prózát Táncsics Mihály művei képviselték, az ellenpólus Herczeg Ferenc
 (Gyurkovics lányok).
Világirodalom:
 Hugó Victor egy kve
 Háború és béke
 A pénz
 A föld
 Észak Dél ellen
 Utazás a tenger alatt
 Utazás a Holdban
 20 000 mtf. a tenger alatt
 Ezt a könyvjegyzéket összevetve a korabeli orosházi és a későbbi balmazújvárosi földmunkás-
 egylet könyvtárával, sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Vö. VERES PÉTER, Számadás. Bp. 1963. 22.

ХОДМЕЗЬВАШАРХЕЙСКИЕ АГРАРНО-СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ЧИТАЛЬНИ В НАЧАЛЕ ВЕКА

Ш. Бездан

Ходмезёвашархей — один из городов т. н. „Вихревого края”, где было очень значительным аграрно-социалистическое движение. Раскрывая общегосударственные и местные причины организации бедняков и землекопов, автор показывает условия возникновения читален „общеобразовательно-общественного” характера.

Самым значительным моментом классовой борьбы является бунт 22 апреля 1894 года, когда бедняки города хотели штурмом дома городского управления высвободить своего незаконно заключённого руководителя, Яноша Санто-Ковача.

Чрезвычайное положение, многочисленные полицейские акции и внутреннее разъединенность уменьшили но не сломили силы аграрно-социалистической организации. Подготовка к более значительным задачам продолжалась первомайскими демонстрациями, борьбой за повышение заработной платы, стачками сельскохозяйственных рабочих во время уборки урожая, и тихими вечерами, проведёнными образованием.

В заключительной части работы автор даёт сведения об аграрно-социалистических библиотеках, служивших источником общеобразовательных и социалистических идей.

AGRARSOZIALISTISCHE LESEKREISE IN HÓDMEZŐVÁSÁRHÉLY UM DIE JAHRHUNDERTWENDE

von S. Bezdán

Hódmezővásárhely ist eine Stadt in dem sog. Wetterwinkel, wo die agrarsozialistische Bewegung sehr bedeutend war. Die das ganze Land betreffenden und die lokalen Beweggründen der Organisation der Armabauern und der Erdarbeiter darlegend zeigt der Autor die Entstehungsumstände der Lesekreise „kulturellen, gesellschaftlichen” Typs.

Das hervorragendste Moment des Klassenkampfes war der Aufruhr am 22. April 1894, als die Armen der Stadt ihren rechtswidrig verhafteten Leiter, János Szántó Kovács János durch Bestürmung des Stadthauses befreien wollten.

Der Ausnahmezustand, die zahlreichen Polizeiaktionen und die innere Zerteiltheit haben die Kraft der agrarsozialistischen Organisationen vermindert, aber nicht gebrochen. Die Vorbereitung zur Lösung grösserer Aufgaben wurde durch Demonstrationen am 1. Mai, durch Lohnkämpfe, Schnitterstreiks und an stillen Abenden, die zur Bildung bestimmt waren, fortgesetzt.

Der Abschlussteil der Abhandlung informiert über die agrarsozialistischen Bibliotheken, die als Quellen der allgemeinen Bildung und der sozialistischen Ideen gedient haben.